

TASAVVUF ÇALIŞMALARI

Editör: Doç.Dr. Yakup MAHMUTOĞLU

TASAVVUF ÇALIŞMALARI

Editör

Doç.Dr. Yakup MAHMUTOĞLU

yaz
yayınları

2024

TASAVVUF ÇALIŞMALARI

Editör: Doç.Dr. Yakup MAHMUTOĞLU

© YAZ Yayınları

Bu kitabın her türlü yayın hakkı Yaz Yayınları'na aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı Kanun'un hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın önceden izni alınmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

E_ISBN 978-625-6642-84-3

Temmuz 2024 – Afyonkarahisar

Dizgi/Mizanpaj: YAZ Yayınları

Kapak Tasarım: YAZ Yayınları

YAZ Yayınları. Yayıncı Sertifika No: 73086

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3

İscehisar/AFYONKARAHİSAR

www.yazyayinlari.com

yazyayinlari@gmail.com

info@yazyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

Kaknüs Kuşunun Ateşinde: Hz. Üftâde'ye Göre Tevhid-i Hakiki.....	1
<i>Sema ÖZDEMİR</i>	
Kelâm-ı İlâhî'nin Arkeolojisi: Dâvûd Kayserî'ye Göre Kur'ân-ı Kerîm'in Doğru Anlaşılmasında Merâtib-i Vücûdun Önemi.....	11
<i>Sema ÖZDEMİR</i>	

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir."

KAKNÜS KUŞUNUN ATEŞİNDE: HZ. ÜFTÂDE'YE GÖRE TEVHİD-İ HAKİKİ¹

Sema ÖZDEMİR²

1. GİRİŞ

Meşhur bir hadiste, Cebrâîl'in (a.s.) Hz. Peygamber'e (s.a.v.) üç temel soru sorduğu rivayet edilmiştir: “*İslâm nedir? İman nedir? İhsan nedir?*” Bu soruların cevapları bir inanç sistemi olarak İslâmiyet'in, insan ruhuna yerleşmesinin mertebelerini son derece sade bir şekilde özetler. Hz. Peygamber, İslâm'ı, *namaz, oruç, zekât gibi ibadetleri yerine getirmek*; imanı, *Allah'a, peygamberlerine, ahirete, meleklerle, kitaplara gönülden inanmak*, ihsanı ise *Allah'ı görüyormuşçasına kulluk etmek* diye açıklamıştır. Hicrî II. asırdan itibaren farklı hususlardaki bilgilerin ilim dalı hâline gelmesiyle birlikte, İslâm'ın şartları *fıkıh*, imanın konuları *kelâm*, ihsanın içeriği ise *tasavvuf* ilminin temellerini oluşturacaktır. Sûfiler için çok önemli bir kavram olan ‘*ihsan*’, yine son derece önemli bir kavram olan ‘*vahdet*’in temel prensibi sayılabilir. Zira dînî düşüncenin aşama aşama nasıl derinleştiğini gösteren Cibrîl hadisi, aynı zamanda birlik düşüncesinin de aşamaları olduğunu ortaya koyar. Nitekim “*Lâ ilâhe illallah*” diyerek müslüman olan kişi, ihsan noktasına geldiğinde “*Nereye dönerseniz Allah'ın vechi oradadır*” âyetinin

¹ Bu çalışmanın ilk hali 18-20 Nisan 2014'te Bursa'da gerçekleştirilen “*Uzaktaki Yakın: Hz. Üftâde*” başlıklı sempozyumda tebliğ olarak sunulmuştur.

² Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri, Tasavvuf Anabilim Dalı, semaozdemir@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1329-5165.

sırrına mazhar olmakta ve tevhidin “*Lâ mevcûde illallah*” mertebesine vuslat ile muhsinlerden sayılmaktadır.

Belirtmek gerekir ki sûfilere göre insanın İslâm’dan ihsana yaptığı bu yolculuk, aslında kendi zahirinden bâtınına yaptığı bir yolculuktur ve son derece büyük fedakârlıklar ister. Bu yüzdendir ki ancak kendinden bile vazgeçebilecek kadar cesur olanlar bu mertebeye kavuşabilirler. Muhyiddin Üftâde Hazretleri de sohbetlerinde sık sık bu vahdet hâlinin önemine dikkat çekmiş, başka ilâhları nefyeden tevhidi, gerçek tevhidin sâdece bir giriş kapısı ve işaretçisi olarak gördüğünü belirtmiştir. Üftâde Hazretleri, hakiki tevhide ulaşmanın zorluğunu, Zümrüd ü Ankâ diye de bilinen kaknüs kuşu örneğiyle anlatır. Buna göre hakiki tevhide ulaşmanın tek yolu, bu kuş gibi kendi kendini ateşe vermek, tamamen yandığı anda da yeniden dirilmektir. Aynı şekilde sûfî de seyrüsülûkü boyunca nefsindeki tüm çirkinlikleri ateşe vermeli, bu ateşle yanıp, benliğinden kurtularak, kendinden fânî, Hak ile bâkî olma mertebesine ulaşmalıdır. Bu çalışmada Hz. Üftâde’nin tevhid-i hakiki hakkındaki düşüncesi ele alınacak ve bu hususta dikkat çektiği incelikler tahlil edilecektir.

2. TENZİH VE TEŞBİH ARASINDA TEVHİD-İ HAKİKİ

Hz. Üftâde’nin sohbet ve ilâhîlerinde belki de en fazla bahsettiği husus ‘*tevhid-i hakiki*’ meselesidir. Şüphesiz tevhid, İslâm dininin aslî gayesidir. Zira Hz. Peygamber’in (s.a.v.) geldiği toplum hâl-i hazırda Tanrı’nın varlığını kabul ediyordu ancak bu toplumun inanç konusundaki asıl problemi, varlığına inandıkları Tanrı’nın, birliğine iman etmeyerek, onunla beraber pek çok putu da ilah olarak görmeleriydi. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de onların, kendilerine gökleri, yeri ve insanı yaratanın kim olduğu sorulacak olsa “Allah” diye cevap verecekleri bildirilmiştir (bkz. Ankebût, 29/61). Putlara tapmalarının sebebi

de Kur'ân-ı Kerîm'de yine kendi dillerinden haber verilmiştir. Buna göre müşrikler putlara tapıyorlardı, çünkü onların kendilerini Allah'a yaklaştıracaklarına inanıyorlardı (bkz. Zümer, 39/73). Müşriklerin bu ifadelerinden yola çıkarak, sahip oldukları bu inanç biçiminin psikolojik temelleri hakkında birtakım çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Anlaşılan o ki, müşrikler Tanrı'yı tümüyle aşkın bir varlık olarak kabul ederek kendilerinden uzak görüyor ve bu uzaklığın aradan kalkmasına ihtimal vermiyorlardı. Dolayısıyla onlara göre Tanrı ile doğrudan bir irtibatın kurulması mümkün değildi. Bu sebeple aralarında irtibatı sağlayacak bir takım '*küçük ilâhlar*' icad ettiler. Böylelikle Tanrı ile kendileri arasındaki imkânsız ilişkiyi mümkün kılmak istediler. Müşriklerin sahip olduğu bu inanç ve düşünce tarzını tahlil etmek istediğimizde karşımıza çıkan ilk problem, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Nûh Fassı'nda konu edildiği tenzih ve teşbih meselesidir (İbnü'l-Arabî, 2006: 62-69). Öyle ki Arapların bu tavırlarıyla âdetâ aşırı bir tenzih düşüncesinden, zamanla bunun tam tersi olan aşırı bir teşbih sonucuna vardıklarını söylemek mümkündür. Nitekim onlar başlangıçta kendisine ulaşamayacakları bir Tanrı'ya inanırken, bir süre sonra ceplerinde taşıdıkları ve kimi rivayetlere göre ihtiyaç duyduklarında yiyebildikleri tanrılara tapmaya başlamışlardır. Öyleyse İslâm'ın ve Kur'ân'ın aslî amacı tenzih ve teşbih arasındaki dengeyi vurgulayarak, toplumda tevhidin yerleşmesini sağlamaktır. Nitekim böylelikle insan, bir yandan Tanrı'yı kendisine ulaşamayacağı kadar uzak görmekten kurtularak, O'nun, kendisine şah damarından daha yakın olduğunu öğrenecek, bir taraftan da her türlü izafet ve benzetmeden uzak durarak şirkten kurtulacaktır. İşte her hususta dengeyi esas alan İslâm'ın, tenzih ve teşbih arasındaki tutumu budur. Nitekim İbnü'l-Arabî, aşırı tenzihe giden kişilerin ya cahil ya da saygısız kimseler olduklarını söyler zira tenzih de kendi içinde bir sınırlamadır. Oysa Tanrı için herhangi bir konuda,

herhangi bir sınırlamadan söz etmek mümkün değildir (İbnü'l-Arabî, 2006: 62).

3. DİNİN ASLÎ GAYESİ: TEVHİD-İ VÜCÛD

İlk bakışta gayet yalın ve anlaşılır gibi görünen Cibril hadisindeki ifadeler, anlamın katmanlılığı göz önüne alındığında son derece yoğun ve derin mânâlar taşımaktadır. Hadisi tahlil etmek istediğimizde görebileceğimiz en temel husus, tevhidin gittikçe derinleşmesi gereken mânevî bir yolculuk olduğudur. Sûfilerin hadisle ilgili izahlarına baktığımızda bu yolculuğun aşamalarını görebiliriz. İlk dönem müelliflerinden Serrâc, hadisteki *İslâm*, *iman* ve *ihsan* mertebelerinin, *zahir*, *bâtın* ve *hakikate* işaret ettiğini söyler (Serrâc, 1996: 10). Öyleyse İslâm'ın ilk amacı, kendilerini Allah'tan uzak gören ve bu yüzden ibadetlerini elleriyle yaptıkları, dolayısıyla kendilerine son derece yakın olan putlara hasreden Araplara ibadette tevhid üzere olmayı öğretmektir. Böylelikle zahiri temsil eden ibadetler, tek bir mercie yönelecek ve tevhidin ilk aşaması gerçekleşecektir. İslâm'a davetin ikinci amacı tüm ibadetlerini '*tek*' olan Allah'a yönlendirmeyi başaran, yani birlik düşüncesini zahiren hayatına yerleştiren bir insanın, iç dünyasındaki inanç objelerinin tamamını da yine tek bir kaynağa teksif edebilmesidir. Bunun içindir ki Serrâc'ın bâtın aşaması dediği bu merhalede, tüm peygamberler, tüm ilâhî kitaplar, melekler ve ahiret inancı tek bir kaynağa bağlanır ve her birinin Allah'a ait olduğu kabul edilir. Dâvetin üçüncü amacı ise müşahedenin teke indirgenmesidir. Müşahedeyi teke indirmek ise, hakikatte müşahede sahibinin varlığını teke indirmektir. Tevhidin bu aşamasına kavuşan kimse, âlemde zuhur eden her şeydeki ilahi özün farkına varır. Böylece onun müşahedesindeki her şey Allah'tan ibaret olur. Ancak bunun bir adım ötesi, bu müşahedenin de ikilikten kurtarılması ve kişinin aradan çekilmesiyle, görmenin de Allah'a hasredilmesidir. Zira insan Hakk'ı görüyormuş gibi hissetmeye başladığında, görme fiilinin de kendisine değil Allah'a ait

olduğunu idrak edecektir. Nitekim Kâşânî, ihsanın bu mertebesini açıklarken, hadisteki ‘*ke enneke terâhu fe huve yerake*’ ifâdesine dikkat çeker. Ona göre ihsan mertebesine ulaşan kimse, hayatını sanki Allah’ı görüyormuşçasına yaşasa da hakikatte kendisinin gözünden tüm mevcudâtı seyreden de Cenâb-ı Hak’tan başkası olmadığını fark etmiş demektir (Kâşânî, 2004: 43). Nitekim ihsanın bu mertebesi meşhur kurb-ı nevâfil hadisinde de açıklanmış, Allah’ın, farzları yerine getirip, nafilelerle de Hakk’a yaklaşan kimsenin görmesi, işitmesi, tutması vb. olacağı belirtilmiştir. İşte İslâm’ın bu aşaması sâdece ibadet ve inancın değil, aynı zamanda varlığın da Bir’e indirgenmesidir. Öyleyse, özet olarak şunu söyleyebiliriz ki, İslâm’ın nihâi gayesi bütün mertebeleriyle tevhiddir.

Hız. Üftâde’nin gerek sohbetlerinde gerekse ilahilerindeki temel vurgu tevhid-i hakiki üzerinedir. Nitekim o; “*Salâdır mü’mine tevhide gelsin*” (Üftâde, 2011: 60-62) diyerek, bütün mü’minlere seslenir ve onları tevhide dâvet eder. Bu davet Cenâb-ı Hakk’ın “*Ey îmân edenler, iman ediniz*” (Nisâ, 4/136) şeklindeki hitabını hatırlatmaktadır. Hâl-i hazırda tevhid üzere bulunan bir kimsenin tevhide çağırılması, tevhidin de kendi içinde mertebelere sâhip olduğunun göstergesidir. Sohbet ve ilahilerine bakıldığında Hız. Üftâde’nin, başka ilâhları nefyeden tevhidi, gerçek tevhidin sâdece bir giriş kapısı ve işaretçisi olarak kabul ettiği görülmektedir. (Üftâde, 2005: 95) Ona göre seyrüsülûkün amacı, tam bir birlik hâline erişebilmekten başka bir şey değildir. Bu yüzdendir ki, Celvetiyye tarikatında seyrüsülûkün vâsıtası öncelikle tevhid zikridir. (Bahadıroğlu, 2011: 35) Dolayısıyla sâlik, Cenâb-ı Hakk’ı mabûd olarak birlediğinde henüz yolun başında sayılır zira asıl olan, eşyanın özündeki ilâhî sırrı görerek, varlığı da tümüyle Allah’a hasretmektir. Mürid için seyrüsülûkün son aşaması olan bu tevhid, Celvetiyye tarikatındaki tabiat, nefis ve ruh mertebelerindeki sülûkü takip eden ‘sır’ mertebesinde zuhur eder. (Bahadıroğlu, 2011: 36) Bu mertebede kişi bir yandan

fena, diğer yandan da müşahede makamına kavuşur ancak varlığı Bir'e hasrettiği için, bilir ki burada artık, müşahede eden de hakikatte kulun basiretinden kendisini seyreden Cenâb-ı Hak'tan başkası değildir. İşte bu aşama, Hz. Peygamber'in ihsan tanımında zikrettiği tevhiddir. Çünkü sâlik burada Hakk'ı müşahede makamına yükselmiştir fakat o, bu müşahedenin kendisi açısından sâdece 'görüyor muş gibi' gerçekleştiğini, hakikatte görenin de Hak'tan başkası olmadığını tecrübe etmektedir. Nitekim tevhidin bu aşaması, Hallâc-ı Mansûr'un dilinde "*Ben Hakk'ım*", Bâyezid-i Bistâmî'nin cümlelerinde "*Cübbemin içinde Allah'tan başkası yoktur*" "*Kendimi tenzih ederim, şânım ne yücedir*" ve Yûnus Emre'nin şiirlerinde; "*Ete kemiğe büründüm, Yûnus diye göründüm*" şeklinde ifade edilmiştir.

4. KAKNÜS KUŞUNUN ATEŞİNDE

Sâlikin, tevhidin bu mertebesini tecrübe etmesi için büyük bir fedakârlıkta bulunması ve sâdece mâlâyânîden değil, kendisinden de vazgeçmesi gerekir. O, bu mertebeye gelmeden önce dünya sevgisi, mala düşkünlük, makam arzusu gibi çeşitli perdelerden kurtulmuş, sıra Hak ile arasındaki son perde olan varlık ve benlik perdesine gelmiştir. Sâlik burada kendi mevhûm varlığını ortadan kaldırmadan, yani varlığının hakiki değil hayalî bir varlık olduğunun, gerçek ve biricik Vücûd'un Cenâb-ı Hakk'a ait bulunduğunun idrakine varmadan vuslatı elde edemez. Ne zaman ki varlık elbisesinden soyunup, fena hâline ulaşır, o zaman gerçek vahdete kavuşur. Hz. Üftâde, Vâkîâtı'nda "*Yâ eyyühe'l-müddessir!...Ve siyâbeke fetahhir*" yâni "*Ey örtüsüne bürünen, elbiseni temiz tut!*" (Müddessir, 74/1,4) âyetini tefsir ederken işârî bir yorum yaparak şöyle der:

"Ey sarınıp bürünen! Ey hakikate vâsıl olup beşeriyet libâsıyla me'lûf olan, beşerliğe bürünen sevgili! Beşerlik libâsını

nûr ile yıka! Bunun anlamı şudur: Hz. Peygamber devamlı ‘Yâ Rabbi beni nûr eyle!’ diye niyaz ederdi. Bundan murad tevhidin hakikatine ulaşmaktır. Tevhidin hakikatine ulaşmak ise göz açıp kapayıncaya kadar bile olsa Allah’tan gayrı her şeye nazardan kesilmektir.” (Üftâde, 2005: 95)

Şunu da belirtmek gerekir ki, tevhid makamına ulaştıktan sonra artık kavuşan ve kavuşulan diye bir ikilik de kalmaz. Kavuşan da kavuşulan da ancak Hakk’ın kendisidir. Konuşan da susan da dolayısıyla *Ene’l-Hak* diyen de kendini tesbih eden de Hak’tan başkası değildir. Bu sebeple sûfîler, bu makamdaki büyüklerin, bu tarzdaki sözlerinden mes’ûl tutulamayacağını ifade etmişlerdir.

Üftâde hazretleri vahdet hâlini, “*Hak yolcusunun varlığının ilâhî tecellilerle darmadağın olması ve benliğin ortadan kalkması*” (Üftâde, 2005: 102) diye tanımlar. Dolayısıyla sâlikin manevî terakkisinin ve tevhidin bu en yüce mertebesine kavuşması ancak terk, mihnet ve elem ile mümkün olacağını söyler. Bilindiği üzere Hz. Peygamber hem maddi hem mânevî olarak mirâcî yaşamıştır. Maddî değil ama mânevî olarak her mü’minin de bir mirâcî vardır zira herkesin kendi içinde, kendine özgü bir ilâhî isim bulunmaktadır ve amaç bu ilâhî isme doğru yolculuk yaparak yükselmektir. Nitekim Hz. Üftâde; “*Herkesin iç dünyasında özel bir yolu vardır, onu ancak ehli bilir*” (Üftâde, 2005: 100) diyerek muhakkik sûfîlerin vech-i hâss dediği hususa işaret etmiştir. Söz konusu terakkinin en önemli şartı, hazretin ‘*enbiyâ yoludur*’ dediği nefyetmedir. Nitekim Hz. Peygamber mirâca çıkarken her şeyi nefyetmiştir. (Üftâde, 2005: 100) İbnü’l-Arabî mânevî terakki esnasındaki bu terk hâlini, *tahlîl mirâcî* diye isimlendirir. Mîrâç tam bir vahdet hâlini, tam bir vahdet hâli ise kalbin bağlı olduğu her türlü mâsivâdan tek tek arınmayı gerektirir. Öyleyse nefyeden tevhidi bulur, tevhidi bulan da kendi mirâcına ulaşmış olur.

Hız. Üftâde, bu nefy ve terk hâlinin kaknüs kuşunun haline benzediğini söyler. (Üftâde, 2005: 103) Tasavvuf edebiyatında sıklıkla zikredilen bu kuştan, Feridüddin Attar da *Mantıku't-Tayr* adlı eserinde ayrıntılı bir biçimde bahseder. Hikâyeye göre kaknüs pek güzel fakat tuhaf bir kuştur. Hindistan'da yaşar, eşi yoktur, yalnızdır. Uzun ve kuvvetli gagasında neydeki gibi delikler vardır. Bu yüzden rüzgâr estikçe her an gagasından çeşit çeşit ses ve nağmeler çıkar. Bu sesleri duyan bütün kuşlar ve balıklar kendilerinden geçer, ötmeyi bırakır ve o sese duydukları hayranlıktan dolayı neredeyse akıllarını kaybederler. Kaknüsün asıl ilginç yönü bin yıl kadar yaşaması, öleceği vakti bilmesi ve bu vakit yaklaştığında çalı çırpı toplayıp kendi etrafına bunları yığmasıdır. Sonra yığıldığı çalıların ortasına oturur ve yüzlerce çeşit nağme ile feryad etmeye koyulur. Ruhunun derinliklerinden gelen dertli nağmeleri duyan bütün kuşlar ve hatta yırtıcı hayvanlar onu seyretmek için yanına gelirler. Kaknüs kuşunun derdiyle dertlenen ve ciğerleri bu dertle kana bulanmış hayvanlar takatsız kalır ve düşüp ölüverirler. Attar'a göre bugün çok acayip bir gündür. Gönüllerden onca kan damladıktan sonra nihayet tek nefeslik ömrü kalan kaknüs, kanatlarını şiddetli bir şekilde çıkarır. Ortaya çıkan kıvılcımla, kanatları alev alır ve etrafındaki tüm çalı çırpı tutuşur. Böylece bu efsanevî kuş tamamen yanıp yok olur ancak hem kaknüs hem de çalılar tamamen yandıktan sonra adeta mucizevi bir hadise yaşanır. Ateş kuru küle dönüşüp hiç ateş kalmayınca, bu küllerden tekrar bir kaknüs kuşu ortaya çıkarır. (Attâr, 2011: 180-181)

İşte bu sebeple yeniden doğmak, yâni Hak ile bâkî olma mertebesine ulaşmak için tek yol, kişinin önce hayatında çerçöp mesabesinde olan mâsivadan, sonra da kendine özgü zannettiği varlık ve benlik vehminden kurtulması gerekmektedir. Nitekim *Mantıku't-Tayr* adlı eserinde kuşların dilinden seyrüsülûkü anlatan Attar, bu kuşların her şeyden ve nihayet kendilerinden vazgeçerek yapılan uzun bir yolculuğun sonunda her kuştan bir

tüy taşıyan Simurg'a ulaştıklarını anlatır. Kuşların Simurg'un huzuruna çıktıkları o muhteşem buluşma ânında her bir kuş kendisinden başka bir şey görmez zira mevhum benlikleri ortadan kalkmış, geride ise sâdece, varlık âleminde zuhur etmelerini sağlayan ilâhî öz kalmıştır. İşte aslında bu nokta, ihsanın, başka bir ifâdeyle tevhid-i hakikinin ortaya çıktığı mertebedir çünkü yukarıda da belirtildiği üzere burada artık müşahade eden ve müşahade edilen iki ayrı varlık yoktur. Müşahade edenin gözünden kendisine bakan tek bir varlık vardır; o da, Simurg'un ta kendisi yani yüce Allah'tır. Burada *ben* ve *sen* kavramı kalmaz, her şeyin O'ndan ibaret olduğu anlaşılır. İşte bu sebeple Hz. Üftâde'nin ilâhîlerinde '*yanmak*' ve '*yok olmak*' kavramları sık sık zikredilmiştir. Nitekim onun dîvânında "*Doymadı dağlar nûruna, Yanubeni mahvoldular, Yanubeni kül olmağı, Dâim diler âşıkların*"; "*Âşıkların bir âdeti, Kendülerin yoğ eylemek, Ger yoğ edersen kendünü, Bâkî hayat bulsan gerek*"; "*Cân ü dilden zâkir olan erer ol mezkûruna, Zikr içinde kendüyü yoğ eyleyen zikreylesün*" (Üftâde 2012: 5, 14, 61) gibi daha birçok beyte rastlamak mümkündür.

5. SONUÇ

Netice itibariyle diyebiliriz ki İslâm dininin temel gayesi, insanı tevhidin çeşitli aşamalarından geçirmek suretiyle tevhid-i hakikiye ulaştırmaktır. Bu gaye tasavvuf ilminin de en temel amacı olmuştur. Vahdet-i vücûd düşüncesine sahip bütün sûfiler gibi Hz. Üftâde de ömrünü bu amacı ifâ edebilmek için geçirmiştir. Nitekim onun ilâhî ve sohbetleri bunun en güzel delilidir.

KAYNAKÇA

- Attar, F. (2011). *Mantıku't-Tayr*. Çev. Ahmet Metin Şahin. İstanbul: Irmak Yayınları.
- İbnü'l-Arabî, M. (2006). *Füsûsu'l-Hikem*. Çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Kaşânî, A. (2004). *Tasavvuf Sözlüğü*. Çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Serrâc, Ebû Nasr. (1996). *el-Lüma*. Çev. Hasan Kamil Yılmaz. İstanbul: Altınoluk.
- Üftâde, M. (2005). “Vâkıât-ı Üftâde”. Haz. Mustafa Özdamar. *Mehmed Muhyiddin Üftâde* içinde, s.93-118, İstanbul: Kırkkandil Yayınları.
- Üftâde, M. (2011). *Üftâde Divanı*. Haz. Mustafa Bahadıroğlu. İstanbul: Semerkand Yayınları.
- Üftâde, M. (2012). *Divan-ı Hazret-i Üftâde*. Haz. Arzu Meral. İstanbul: Revak Yayınları.

KELÂM-I İLÂHÎ'NİN ARKEOLOJİSİ: DÂVÛD KAYSERÎ'YE GÖRE KUR'ÂN-I KERÎM'İN DOĞRU ANLAŞILMASINDA MERÂTİB-İ VÜCÛDUN ÖNEMİ¹

Sema ÖZDEMİR²

1. GİRİŞ

Vahdet-i vücûda ilgi duyan ve onunla alâkadar olmaya başlayan herkes öncelikle şunu görür ve anlar ki ondan bahsedenler ‘Vücûd birdir’ demekle kalmamış, bu hususu hareket noktası olarak kabul ettikten sonra meselenin, daha pek çok boyutu olduğunu ifade etmişlerdir. Şüphesiz doktrinin en önemli konularından biri de *Kur’ân-ı Kerîm*’in nasıl anlaşılması gerektiği meselesidir. İşte bu yazıda İbnü’l-Arabî şârihlerinden Dâvûd Kayserî’nin görüşleri esas alınarak *Kur’ân*’ın anlaşılmasında vahdet-i vücûd meselesinin nasıl bir rol oynadığı araştırılacaktır. Prof. Dr. Mahmud Erol Kılıç bir röportajında, Fransız düşünür Foucault’un *Bilginin Arkeolojisi* adlı eserinden söz eder ve tasavvufun da İslâm’ın arkeolojisi olduğunu söyler. (Kılıç, M.E. Ağustos 2007. *Tasavvuf İslâm dininin arkeolojisidir. Erişim: 30.06.2024, <https://www.semazen.net/tasavvuf-islam-dininin-arkeolojisidir-mahmud-erol-kilic/>*) Benzer bir şekilde *Kur’ân*’ın, vahdet-i vücûd çerçevesindeki tefsirlerini de çok derin bir arkeolojiye teşbih etmek mümkündür. Nitekim bu doktrin,

¹ Bu çalışmanın ilk hali 9-10 Mayıs 2015 tarihinde İznik’te gerçekleştirilen “*Uluslararası Dâvûd el-Kayserî Sempozyumu*” başlıklı sempozyumda tebliğ olarak sunulmuştur.

² Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri, Tasavvuf Anabilim Dalı, semaozdemir@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1329-5165.

yüzeyin o kadar derinlerine iner ki onunla ele alınan her bir mesele çoğunlukla araştırmacıyı beklediğinden çok daha farklı ve kapsamlı neticelerle karşılaştırır. İşte bu yüzden özellikle de muhakkik sûfîlerin tefsirleri kelâmullâhın arkeolojisine benzetilebilir. Nitekim Dâvûd Kayserî'nin Kur'ân'ın doğru anlaşılmasıyla ilgili problemleri ele aldığı eserinin adı da bu benzetmeye uygun görünmektedir: *Keşfü'l-hicâb an kelâm-i rabbi'l-erbâb: Rablerin Rabbinin Kelâmının Üzerinden Perdeleri Kaldırmak...*

Dâvûd Kayserî'nin, bu risâlesinde kelâmullâhın hakikatinden bahsederken esas aldığı hususlar üç ana başlık altında özetlenebilir. Bunlardan ilki, şehâdet âlemindeki her şeyin ilm-i ilâhîde bulunan sâbit bir hakikatinin olduğu, bu hakikatin de Cenâb-ı Hakk'ın bir ismine ve sıfatına dayandığı hususudur. Şehadet âleminde zuhûr ettiğine göre kelâmullâhın da bir aslı ve hakikati vardır. İkincisi, bir şeyin bu âlemdeki zuhûrunun, o şeyin hakikatinin aşama aşama tenezzül ettiğini göstermesidir. Tenezzül ise kayıt altına girmeyi dolayısıyla sınırlanmayı gerektirir. Öyleyse tüm ilâhî kitaplar da şehadet âleminin sınırlarıyla taayyün etmiştir. Üçüncüsü ise kelâm sıfatının bu âlemde sadece ilâhî kitaplar olarak zuhûr etmediği meselesidir. 'Kün' emriyle var olduğu için âlemdeki mevcutların hepsi birer ilâhî kelimedir. (Kayserî, 1997: 93-104) Aşağıda bu üç unsur ana hatlarıyla ele alınacaktır.

2. HER MAZHARIN SABİT BİR HAKİKATİ VARDIR

Birinci madde, vahdet-i vücûd düşüncesinin en temel kavramlarından olan merâtib ve a'yân-ı sâbite ile alâkalıdır. Bilindiği gibi ilâhî kelâmın nasıl bir niteliğe sahip olduğu tarih boyunca tartışılmalıdır. Bunun en güzel örneklerinden biri 'halku'l-Kur'ân' meselesidir. (bkz. Koçyiğit, 1989: 192-194)

Kayserî risâlesinde bu konudaki tartışmalarda geçen görüşlerin hepsini tek tek ele alır, tahlil eder. Ona göre birbirine zıt gibi görünen bu görüşlerden her biri, hakikatte farklı bir varlık mertebesine tekabül etmekte, hal böyle olunca bir mertebeye göre hüküm veren âlim, diğer mertebeye göre hükmedenin görüşünü reddetmektedir. (Kayserî, 1997: 101-104) Öyleyse konunun, kelâmullâhın vücûd mertebelerindeki yerine göre yeniden ele alınması gerekir. Bu sebeple Kayserî konuya girmeden önce vahdet-i vücûd meselesinin bazı esaslarını özetleyerek, kelâmullâhın ilm-i ilâhîdeki hakikati hakkında bilgi verir.

Bunun için önce vücûd kavramının çeşitli anlamlarını, âlemdeki her şeyin Hakk'ın varlığının çeşitli mertebelerdeki zuhûrundan ibâret olduğunu anlatır. Kayserî vücûdun mertebelerini çeşitli itibarlarla *dörtlü*, *beşli*, *yedili* ve hatta *on üçlü* olmak üzere birkaç şekilde tasnif etmiştir. Onlardan biri de ahadiyet ve vâhidiyet mertebeleriyle başlayan tasniftir. Müellife göre kelâm sıfatı, ahadiyet mertebesinde Hakk'ın ta kendisi, vâhidiyet mertebesinde ise kendisi değil, zuhûrudur. İşte bu sebeple vâhidiyet mertebesindeki hâliyle kelâm, o mertebeye özgü *ma'kûl* bir hakikattir. Burada '*ma'kûl*' ile kastedilen, sesle telaffuzu ve yazısı mümkün olmayan, bu ikisinin de üstünde çok daha soyut ve kapalı bir anlamdır. Bu hakikatin altında harf ve lafızların delâlet ettiği mânâlar vardır, mânânın bir alt mertebesinde ise lafızlar bulunur. (Kayserî, 1997: 99-100) Öyleyse nüzulü sürecinde kelâmulullah -sıfatların ayrıştığı mertebeden itibaren- dört aşamadan geçmiş ve lafızlara büründüğü şehadet alemine ulaşmıştır.

3. TENEZZÛL ZORUNLU BİR SINIRLANMADIR

İkinci maddede her tenezzûlün bir sınırlanma anlamına geldiği belirtilmişti. Bu sebeple kelâm-ı ilâhî de, bulunduğu mertebeden zuhûr etmeye başladığı andan itibaren her aşamada

ve her âlemde yeni bir kayıt altına girer. Böylelikle *Kur'ân*, okunduğunda telaffuzlarla sınırlanır ve ibârî vücûd hâsıl olur, yazıldığında ise şekillerle sınırlanır ve kitâbî vücûd hâsıl olur. Bu mânâ ve lafızların hepsi kelâmın, soyut ve ma'kûl bir hakikat olarak bulunduğu mertebenin çeşitli biçimlerdeki zuhûrundan ibarettir. Dolayısıyla şehâdet âleminin hükümleriyle sınırlı bir akıl, ilâhî kelâmın tenler ürperten mânâlarını kavrayamaz. (Kayserî, 1997: 101) Özetle kelâmullâh, sıfatların ayrışmadığı mertebede *el-Mütekellim*'in ta kendisidir. Sıfatların ayrıştığı fakat Zât ile kaim bulunduğu mertebede ma'kûl bir hakikat halindedir ve *kelâm-ı nefsî* diye adlandırılır. Bir alt mertebede mücerred bir mânâ hâlidir, daha sonra da misâl ve şehâdet âleminde bulunur ve *kelâm-ı misâli* ve *hissî* adını alır. (Kayserî, 1997: 99-101)

Kayserî'ye göre sûfîler kelâmullâhın işte bu soyut haline karşı büyük bir iştîyak içindedir. *Kasîde-i Tâiyye*'sini şerhettiği İbnü'l-Farız bir beytinde kelâmullâhın bu mücerred mânâsına duyduğu iştîyaktan bahseder. Dâvûd Kayserî'ye göre burada İbnü'l-Farız'ın duymak istediği, kelâmullâhın harf ve seslerle kayıtlanmadan önce algılanabildiği sessiz ve harfsiz halidir. Böyle bir idrak ise ancak bulunduğu mertebelerde kendisine eklenen tüm ârızî hallerden arınabilen kemal sahipleri için mümkündür. (Kayserî, 2004: 106-107)

4. HER VARLIK BİR KİTAPTIR

Üçüncü ve son olarak Kayserî, kelâmullâhın sahifeler ve kitaplardan ibaret olmadığını söyler. (Kayserî, 1375: 96) İlâhî kitaplara paralel olarak, âlemde bulunan her şey ilâhî bir kelimedir çünkü ilâhî kitaplar nasıl Hakk'ın kelâmından meydana gelmişse, varlıklar da O'nun '*Kün*' emrinin neticesinde zuhûr etmişlerdir. Dolayısıyla her şey Allah'ın birer kelimesidir ve kendi içinde, okunması gereken bir kitap taşır. Bununla birlikte

her mevcut farklı bir ilâhî ismin mazharı olduğundan, hepsinin taşıdığı ve beyan ettiği bilgi, bağlı bulunduğu ismin kuşatıcılığı nisbetinde azalır ya da çoğalır. Bu sebeple her biri kelime olarak adlandırılmakla birlikte, mevcutlardan bazısı harf, bazısı cümle, bazısı sahife, bazıları da kitap hükmündedir zira her insanın kelâmullâhtan payı, kendi istidadı nisbetindedir ve her peygambere gönderilen kitabın içeriği ve kapsayıcılığı da bu sebeple değişir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hakikati mevcutlar arasındaki en kapsayıcı hakikat olduğu için, ona gönderilen kitap da kitâb-ı câmi yani *Kur'ân-ı Kerîm* olmuştur. Öyleyse tüm sahîfeler ve tüm ilâhî kitaplar, özü itibarıyla aynıdır, fakat kendisine ilka edilen şahsın kuşatıcılığına göre kapsamaları farklıdır.

Bu üçüncü madde bize yukarıda bahsi geçen-*mertebelerde kişiye âriz olan ahvalden arınma-* yöntemiyle kelimullahın arkeolojisini yapma imkanını tanır. Başka bir ifadeyle ilâhî kelâmı tüm mertebeleriyle anlamak isteyen kimsenin, önce kendi iç dünyasında bir kazı yapması şarttır çünkü nefis de katmanlı bir varlıktır. Bir hadiste ifade buyrulduğu üzere insan ve *Kur'ân* ikiz kardeşler. Demek ki insan, *Kur'ân*'ın taşıdığı bütün mânâları haizdir. Başka bir ifadeyle tek bir anlam, insan ve *Kur'ân* olmak üzere iki farklı şekilde zuhûr etmiştir. Öyleyse kelâm-ı ilâhînin mücerred mânâlarını anlamak, kişinin kendi mücerred halini anlamasıyla paralel bir süreç olmalıdır. Kaşânî, bu soyutlanma haline kavuşan sâlikin halini çöle benzetir çünkü bu mertebede âlemin bütün suretleri silinir ve kişi çöl gibi çorak bir hale gelir. Böylece Hakk'ın varlığından başka hiçbir şey müşahade edilmez. (Kaşânî, 2004:113) Konevî ise bu süreci '*tahlil miracı*' diye tanımlar. (Konevî, 2002: 21; 2004: 149) Yani kişi, kendi soyutlanmışlığına doğru yolculuk yaptıkça manevi bir yükseliş yaşayarak kendi miracına ulaşacak, böylece ikiz kardeşi olan ilâhî kelâmın derin mânâlarını kendi içinde bulacaktır. Sûfilerin işârî tefsirlerde bahsettikleri çok katmanlı yorumlar da

böyle bir yolculuğun neticesi olmalıdır. Hakikatte tüm ibadetlerin, manevi bir tecridi sağlamak, özellikle de kişiyi benlikten arındırmak amacına yönelik olduğu bir gerçektir. Tüm bunlardan yola çıkarak “Kendini bilen rabbini bilir” sözüne benzer bir ifadeyle şöyle demek de mümkündür: “Kendini bilen *Kur’ân*’ı bilir.”

5. SONUÇ

Netice itibarıyla denilebilir ki, Kayserî’ye göre genelde kelâmullâh özelde ise *Kur’ân-ı Kerîm* ile ilgili çeşitli sorulara cevap ararken onun, sâdece dünya hayatına dâir hükümlerden ibâret bir kitap olmadığını unutmamak ve *Kur’ân*’ı kendi külli hakikatinden koparmamak gerekir. Bununla birlikte zâhirin hükmü zâhirî hakikatle, bâtının hükmü ise bâtınî hakikatle paraleldir ve her mertebe kendi hükmünü icrâ eder. Dolayısıyla küllî bir mânânın zuhûru olması, onun dünya hayatındaki hükümlerini iptal etmez. Mesela *Kur’ân*’ın hakikatlerine gerçek anlamda dokunabilmek için gerçek bir mânevî temizlik gereklidir. Ancak Kayserî’ye göre kişi şehâdet âleminde yaşıyorsa *Kur’ân*’ın şehâdet âlemindeki zuhûru olan ibârî ve kitâbî varlığına da saygı göstermeli ve bu âlemin temizlik şekli olan abdest olmaksızın ona dokunmamalıdır zira vücûd her mertebede zuhûr ettiğine göre bâtınî mânâlar zâhirin hükmünü iptal etmez. Kayserî’nin görüşleri üzerinden yapılabilecek bir başka tesbit işârî tefsirlerle ilgilidir. Bir hakikatten zuhûr eden, o hakikatin tamamına dair işâretler taşır. Öyleyse işâretleri takip eden, kelâmullahın hakikatine doğru bir yol bulabilir. Burada bir husûsa daha dikkat çekilmelidir ki o da işârî tefsirlerin yatay ve dikey olmak üzere ayrı kategorilerde ele alınması gerektiğidir. Yatay düzlemde, yâni şehâdet âleminin şartları ve sınırları çerçevesinde yapılan tasavvufî tefsirlerle, dikey düzlemde varlık mertebelerini dikkate alarak yapılan tefsirler birbirinden farklı

özelliklere sâhiptir. Dolayısıyla okuma esnasında bu farklılıklara riayet etmek gerekir. Son olarak, ilâhî kelâmın yazılı bir kitaptan ibaret olmadığı ve her insanın kendi içindeki kitabı okuyarak, *Kur'ân*'dan alacağı özel payı araması gerektiği unutulmamalıdır. Böylelikle insan *Kur'ân* ile husûsî bir irtibat kurabilecek, bu sâyede de ilâhî kelâmın mânâsı her daim yeniden nüzûl edecektir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın bildirdiği üzere, şüphesiz O, her an yeni bir iştedir. (er-Rahmân, 55/29).

KAYNAKÇA

- <https://www.semazen.net/tasavvuf-islam-dininin-arkeolojisi-dir-mahmud-erol-kilic/>
- Kaşânî, A. (2004). *Tasavvuf Sözlüğü*. Çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kayserî, D. (1375). *Muttalau Husûsi'l-Kelim fî Meânî Füsûsu'l-Hikem*,. Nşr. Hefdu Hemîn Nümâyışgâh, Tahran: Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî.
- Kayseri, D. (1997). Keşfü'l-hicâb an kelâm-i rabbi'l-erbâb, Haz. Mehmet Bayrakdar içinde *er-Resâil*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kayserî, D. (2004). *Şerhu'l-Kayserî alâ Tâiyye*. Haz. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Koçyiğit, T. (1989). Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Konevî, S. (2002). *Îlâhî Nefhalar*. Çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Konevî, S. (2004). *Tasavvuf Metafiziği*. Çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık.

TASAVVUF ÇALIŞMALARI

yaz
yayınları

YAZ Yayınları
M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar / AFYONKARAHİSAR
Tel : (0 531) 880 92 99
yazyayinlari@gmail.com • www.yazyayinlari.com